

МАРГАРЕТ ДИМИТРОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

✉ marg@slav.uni-sofia.bg

ПРАВОПИС И ЕЗИК НА ТРИ РЪКОПИСНИ ДОКУМЕНТА ОТ 1888 Г.

В статията се анализират правописните умения и езиковата грамотност на трима секретари на околийски управители в Ломското окръжие от 1888 г. Те са описали на ръка традиционните костюми на местното население по искане на окръжния управител, който е намерил тези описания за достатъчно грамотни и представителни, за да ги изпрати в Министерството на вътрешните дела (оттам е дошло искането). Правописните навици на тримата чиновници са различни, но като цяло текстовете са грамотно и ясно написани. Личи стремеж да се спазват норми и да се постигне книжовен стил. Непоследователността, различните предпочитания на пишещите са отражение на липсата на единен правописен стандарт в България 10 години след Освобождението.

Ключови думи: правопис, административен стил, история на българския език, българският книжовен език през XIX в., Ломско окръжие, термини, назоваващи облекло

Margaret Dimitrova

Sofia University St. Kliment Ohridski

✉ marg@slav.uni-sofia.bg

THE SPELLING AND LANGUAGE OF THREE HANDWRITTEN BULGARIAN DOCUMENTS OF 1888

This paper analyses the orthographic skills and literary language command of three administrators, secretaries of governors in the region of Lom in 1888. These people described the traditional costumes of the local population in their districts at the request of the Ministry of Internal Affairs. The chief governor of Lom Region found these descriptions adequate and competently and clearly written so that he sent them to the minister in Sofia. The clerks tried to observe orthographic rules and to achieve an objective and clear administrative register. Still, their orthography is not uniform, the three documents display their different preferences and skills. This variety as well as some inconsistency reflect the variety of the orthographic standards in printed editions and in grammatical manuals in the decades before the Liberation in 1878 and in the first decade after that. Still, in general, these administrators had good command of grammar and spelling in a time when a great part of the population was illiterate.

Keywords: Bulgarian language of the 19th century, administrative register, history of the Bulgarian language, Lom Region, terms for clothing

Създаването на книги – повечето за лична употреба (но не само) и на документи чрез писане на ръка е широко разпространена практика в българските земи през втората половина на XIX в. Тази статия е посветена на правописа и езика на три документа на българската администрация от 1888 г., запазени в ръкопис. Те са част от по-голям свод от документи (1112 с.), съхраняван в Научния архив на БАН. Десет години след Освобождението младата българска администрация е получила задача от Министерството на вътрешните дела да опише традиционните костюми на населението (носени главно в селата) и да изпрати описанията в министерството. Княжеството е имало 23 окръжия: изпратените от тях документи, написани на ръка, са запазени днес – Иван Шишманов е оценил стойността им за етнографията, етнологията и езикознанието и ги е съхранил в архива си, откъдето те отиват в архива на БАН. Той ги е чел и е маркирал важна информация.

Окръжните управители са постъпили по различен начин. Едни от тях са възложили на околийските управители и комисии да съберат нужната информация, а след това секретарите на окръжните управители са направили общ доклад за цялото окръжие и са го изпратили в министерството. Тези ръкописни доклади са подписани от окръжните управители и техните секретари. Други окръжни управители са изпратили в министерството описанията, направени на ръка, дошли от околииите, подписани от околийските началници и техните секретари. Трети са изпратили в министерството дори необобщени описания на общински писари. Тези ръкописни документи са свидетелство за дейностите на българската администрация, за възможностите ѝ да събира, обработва и предава информация от местно равнище към централната администрация в държавата, за грамотността на различни видове служители, за уменията им да се справят с изискванията на министерската власт да съставят ясни и информативни текстове¹. В предишни публикации описах правописните навици, начина на обобщаване на информацията на трима секретари на окръжни управители: на Софийското, Трънското и Разградското окръжие. Анализирах и правописа на двама общински писари от Ловешко. Заключение ми е, че по време, когато е имало различни правописни предписания и не е имало голям правописен или тълковен речник на българския език и когато грамотността е била присъща на малък процент от населението, секретарите на окръжните управители показват висока степен на грамотност. Като цяло,

¹ Документите се изследват с различни методи по проект „Местно производство, облекло и езиково богатство (принос към историческата лингвистика и антропологията на облеклото“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Института по етнология и фолклористика с Етнографски музей, Българска академия на науките. Проектът е финансиран от Фонд „Научни изследвания“ под номер ДН 10/12. Тази статия е част от работата по проекта. За характера на масива от документи и информацията, която носи, вж. [4], [9], [10], [11].

те са се придържали към тези правописни предписания, които са били най-близко до говоримия език, например предпочитат окончание за 3. л. мн. ч. сег. вр. на глаголите от е- и и-спрежение -агъ, -ягъ, по-често използват кратък определителен член при съществителните от м.р. ед. ч., предпочитат член *-ия* при прилагателните от м.р. ед. ч. Стремят се да пишат един и същи корен по един и същи начин, например с ж, ъ. Вижда се обаче и непоследователност на места, която може да се обясни, от една страна, със съществуването на различни правописни предписания по онова време (идещи от Възраждането, от т.нар. Търновска, Пловдивска школа, Дринов правопис, Каравелов правопис, които се появяват и в смесен вид в граматичните ръководства, публикувани след Освобождението и влезли вероятно и в българското училище в периода около Освобождението) (вж. [6] Русинов: 287–294; [3] Иванова: 382–388, особено 403–404; [1] Вълчев: 2008) – тази ситуация поражда и чувството за свобода, че може да се пише с дублети. От друга страна, секретарите на окръжните управители, за да дадат обобщени сведения за своето окръжие, са използвали ръкописни документи, предоставени им от подведомствените околии и общини и техните текстове в ръкопис неминуемо са им повлияли, независимо че са минали през „правописния филтър“ на обобщаващата информацията. В текстове на общинските писари, както може да се очаква, проличава и по-ниска степен на грамотност, но невинаги. Има и текстове, които не се отличават съществено нито по отношението на пишещия към ръкописния документ като към нещо важно, което трябва да бъде написано красиво и грамотно, нито по практически писмени (правописни, краснописни, лексикални, граматични) умения на общинските писари². Става дума за време, когато много малък процент от населението е грамотно – според преброяването от 1887 г. едва 3.3% ([2] Даскалова: 63).

В тази статия пък ще анализирам правописа и езика на трима чиновници от средно управленско равнище – описанията, направени от секретарите на тримата околийски управители в Ломското окръжие. Те се различават по почерк, структура, съдържание, правопис – изпратени са от Берковската, Ломската и „Кутловската“ (дн. Монтана) околия. Правописът и езикът ще бъдат разгледани главно по следните параметри: последователно/ непоследователно използване на историческите букви е-двойно (ѐ) и ъ-широко (ж), формата на определителния член, окончанието на съществителните от м. р. в мн. ч., използването на относителното местоимение „който“ в подчинени изречения в постпозиция, книжовна и местна лексика.

² Вж. анализ на документите от трите споменати по-горе окръжия и от две общини в Ловешко у мене: Димитрова, М. Правописни особености на описанията на традиционните костюми от петима български чиновници от 1888/89 г. В: *Облеклото и езикът*. Съст. М. Иванова, М. Димитрова, В. Алексова, Б. Вълчев. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2020, с. 361–378.

Берковска околия

Облеклото в Берковската околия е представено в таблица (а.е. 425, лл. 48–53), затова описанието е лаконично. Таблицата е разделена на колони, включващи сведения за: номер по ред, населени места, названия на дрехи, материал, от който се изработват, кой изработва дрехите, цена (на целия костюм, например на мъжете и ергените българи и пр.), бележка. Споменава се и градското облекло, наричано „европейско“, което носят според изчисленията на описващия част от българското население и евреите в самия град Берковица. Деленето по редове (четири реда) в таблицата е следното: 1. *Гр. Берковица: българско, турско и еврейско население*; 2. *Селата: Влашко село, Чипоровци [вероятно Чипровци], Желъзна, Копиловци, Главановци, Дива Слатина, Дълги Дълъ, Говежда, Яловица*; 3. *Боровци, Гушанци, Клисурса, Заножене, Вършецъ, Д. и Г. Б. Ръчки, Д. и Г. Озирова, Д. Махала, Д. Слатина, Драганица*; 4. *Лопушна, Соточино, Сърбляница, Ковачица, Бистрилица, Гаганица, Котеновци, Костенци*.

Макар че текстът не е дълъг, личи, че секретарят на берковския околийски управител е грамотен човек, който редовно използва буквата *ѣ*, при това обикновено според етимологията, например: *облѣкло* (16x)³, *нѣкои* (3x), *нѣколко*, *по нѣкози*, *нѣкакви*, *тѣхъ* (2x), *тѣхната* (2x), *цѣлото*, *голѣмата*, *голѣма*, *мѣстото*, *мѣстни*, *мѣстността*, *цѣна*, *разноцвѣтна*, *бѣли*, *бѣла*, *дѣлъ*, *дѣъ*. Все пак има и примери, в които тази буква не се пише според етимологията (такава практика, не като изключение, а като обичайно правило, съществува през втората половина на XIX в., например у Любен Каравелов – вж. [5] Русинов: 41), например *дрѣхи*, *рѣдѣ*, *мѣжду*, *дебѣли*. Изключение е формата *време*, в която липсва очакваното е-двойно в корена. Отражение на местния екавски изговор са формите *колелото*, *до колелено*. Тази дума се среща често в споменатия корпус от документи написана с буквата *е* вместо с *ѣ* в мн. ч. (*колелена*, *колеленитѣ*), например в текста на секретаря в Софийското окръжие. Може би широко разпространената практика да не се пише *ѣ* в тази дума в мн. ч. е довело до това, секретарят на берковския околийски началник да напише буквата *е* и в ед. ч. – несъмнено това е и отражение на местния западнобългарски изговор, който вероятно му е бил роден, но познати за него форми от книжовната практика от типа *колеленитѣ* са основание западнобългарското произношение с /e/ в *колелено* да бъде отразено в писмото. Този секретар безизключително пише *ѣ* в членната морфема за мн.ч., която винаги е слята с думата, например *частитѣ*, *женитѣ* (2x), *шамииитѣ*, *фустанетѣ* и *антериитѣ*, *кундуритѣ* *мжжѣетѣ*, *ергенитѣ*, *горнитѣ* и др. Той добре е овладял това широко разпространено през

³ По този начин отбелязвам, ако формата се среща повече от 1 път.

втората половина на XIX в. правило⁴. Така също този чиновник последователно пише предлозите/ представките *предъ, презъ, пре-* с буквата *е*, но винаги *освѣтънъ*.

В красловие след буква за консонант той редовно поставя ер, като е трудно да се разграничи дали е голям или малък, и никога не пише тези букви в средисловие освен ако не са в съчетание с буквите *р* или *л*. Тази последователност също е белег на добра школовка.

Според етимологията той редовно пише *ж* в два корена: *мжж-* (*мжжъе, мжжъетъ, мжжкото*) и *сжщ-* (*сжщо* (11х), *сжщи, сжщественна*). Веднъж виждаме написание *кжсо* според етимологията, но в производното съществително, название на вид дреха, този корен е написан веднъж според етимологията *кжсаче*, а веднъж според изговора *касаче* (понеже наследникът на голямата носовка /ъ/ е извън ударение). Последователно този секретар пише корена *ржк-* по етимология: *ржкави, ржкаве* (бх), *ржжавна* и само веднъж *ракаве*. И в други думи, в които /ъ/ (от друг произход) е извън ударение, виждаме написана буквата *а*, например *маниста*. Не по етимология, но пък последователно, на мястото на старобългарски слаб ер се появява *ж* в корена тък-: *тжче, тжкътъ, тжкжтъ, тжкана*, но и *тжкани* – последната форма на миналото страдателно причастие е отражение на местния изговор – в западните говори по-рядко се пази слабият ер. Формите с *тжк-* са книжовна особеност. Не може да се каже със сигурност, макар че е много вероятно, дали секретарят е бил местен човек и е използвал тези форми със съзнанието, че са книжовни, но в причастие е допуснал и местната форма, или пък той не е бил местен човек, произнасял е [тък-], а местната форма *тжкани* „се е промъкнала“ в текста му от материалите, дошли от общините (от подложките му). Еднократно виждаме и формата *тжмно* с широко ъ в корен за означаване на гласна, рефлекс на малък ер, и еднократно в османизма *каджнитъ*. Като цяло, този секретар последователно използва буквата *ж* в средисловие и тази последователност е признак на добра грамотност⁵.

Вариране, непоследователност в разглеждания документ, която отразява варирането в книжовната практика през втората половина на XIX в., е писането на групите ъл/лъ, ър/ръ, ъл/ль, ър/ръ, независимо от произхода им и независимо от местния изговор (на много места в северозападнобългарските говори се пази сонантно /р/ например). По-

⁴ Такава форма на определителния член в мн. ч. е препоръчвана в граматиката на Иван Момчилов и в указанията на Марин Дринов, а в последната четвърт на XIX в. употребата ѝ става почти повсеместна – вж. [6] Русинов: 288.

⁵ Такъв правопис съществува през XIX в. и в печатни издания и той е удобен, защото няма нужда да се помнят корените, в които писането на *ж* е според етимологията. Например Любен Каравелов и Иван Богоров винаги в корен (среда на дума) пишат *ж* за /ъ/, независимо дали произхожда от голяма носовка, или от ерова гласна (вж. Иванова [3]: 245)

добна непоследователност е характерна за целия споменат свод от документи. В разглежданото описание от Берковската околия виждаме *ар*, *ал* извън ударение (подобно на *ракаве*, *касаче*, *маниста*): *калчицна*, *царвуле*. Най-често обаче конкуренцията е между буквите *ъ/ь* и *ж*, като стремежът е мястото на буквата за гласната да зависи от броя на следващите съгласни, каквато е нормата и днес⁶, но този стремеж не е реализиран докрай. В тази позиция преобладава писането с еровите букви, например винаги *дълг- 7х* (*дълга*, *дълги*) и *дълги 1х*, вж. също *върхна*, *подвърски*, *завързани*, *върхъ*, *гърдитъ*. Вариране има при два корена: *вълн-* и *кръст-*. Формите с *вжлн-* са 17, докато формите с *вълн* – 11, което показва липса на съзнание за нормативна форма. Виждаме два пъти *кръстътъ*, но и един път *кржста* и само формата *пжртеницитъ*. Формите с *ъ-* широко са били предпочитани от Любен Каравелов и неговии последователи⁷. Впечатлението ми от описанията на секретарите на окръжните управители на Софийското и Трънското окръжие, също западни окръжия, е, че преобладава писането на ерова буква в съчетание с буквите за ликвидни съгласни.

В окончанието за 3. л. мн. ч. сег. вр. на глаголите от е-спрежение и и-спрежение няма *ж*, откриват се следните написания: *носятъ*, *шиятъ*, но и *тжкътъ* според изговора, а не според съществуващите норми (**тжкятъ* или **тжкатъ*).

Секретарят на берковския околийски началник последователно според местното произношение, но и според книжновната практика (според предпочитанията на Неофит Рилски и Марин Дринов, например, вж. [5] Русинов: 51) пише *се* (възвратна частица), докато в други документи от свода се виждат и *са*, *ся*, *сж* (форми, известни и от печата, и от правописни ръководства).

Този секретар рядко дава израз на своя говор в противоречие с етимологията, но все пак допуска и такива форми, например *шевачи* (единствена форма), *копуватъ* (2х), но *купи*, и асимилация по беззвучност при преградни *забратки* (2х) – единствена форма, няма форма с *д*.

В морфологично отношение има вариране в окончанието на съществителните за м. р. в мн. ч.: между окончанието *-е*: *потуре*, *кондуре*, *кундуре*, *царвуле*, *сукмане*, *фистане*, *колане*, *шалваре*, *гаитане* (2х) и окончанието *-и*: *кундури*, *гайтани*, *шевачи*, *чорати*, *лактитъ*, *ергенитъ*, *ергени*. Това явление също е познато от българския печат през втората половина на XIX в. (а и по-рано) и то отразява разлики в диалектите –

⁶ Отразяване на подвижната гласна /ъ/ спрямо плавния консонант (според северозточното българско произношение) се приема в правописа на Марин Дринов и Иван Момчилов; вж. [3] Иванова: 242, 252. Според граматика на Йоаким Груев наследниците на старите сричкотворни /р/ и /л/ се предават както в старобългарски с *ръ/рь* и *лъ/ль* ([5] Русинов: 33).

⁷ Любен Каравелов използва еровите букви само в красловие, а винаги, включително в комбинация с *р* и *л*, пише *ж* за [ъ], [э] ([5] Русинов: 40).

докато повечето правописни указания предпочитат при всички неедносрични съществителни от м.р. окончанието -и, то Любен Каравелов и неговите последователи редовно използват окончанието -е, но допускат и -и при някои категории съществителни ([7] Русинов: 387–388)

Както в целия масив от ръкописни описания, така и в описанието на Берковската околия виждаме, че пишещият използва и пълен (-ътъ), и кратък член (-а) при съществителните от м. р. ед. ч. независимо от синтактичната функция на думата в изречението, което се е допускало от граматиката на Иван Момчилов, макар че той приема непълния член, когато думата не е подлог ([5] Русинов: 37). Дори една и съща дума в разглежданото описание се среща и с пълен, и с кратък член, например *кръстътъ, кржста*; вж. още *платътъ*, но *костюма, пояса*, като формата на членната морфема не зависи от синтактичната функция на името. При прилагателните от м. р. ед. ч. членът се изписва *-иа* (което е рядко в изследвания корпус и изобщо в българската традиция): *народниа костюмъ, цълиа костюмъ, другиа*, а също се регистрира и формата *едина край*, която вероятно отразява произношението на пишещия. Същност буквата *а*, а не *я* откриваме и в показателното местоимение за мн. ч. *тия* и е възможно да отразява изговор без йота, характерен за говора на пишещия.

Към книжовните черти, утвърдени през третата четвърт на XIX в., е постпозитивната употреба на относителното местоимение *който* като съюзна връзка ([8] Русинов: 439) – откриваме такава употреба и в разглежданото описание: *исклучение на една частъ отъ тѣхъ, които носятъ дрѣхи отъ европейски кроежъ*.

Както може да се очаква за административен документ, отговарящ на изпратени от министерството предписания, пишещият използва книжовна лексика, например *исклучение* (написанието е според съществуващите правописни указания през XIX в. и руския правопис), *население*. В нея влизат русизми, като сегашното страдателно причастие *приготовляемъ* (вероятно под руско и/или църковнославянско влияние епентетично *л'* се появява и в *приготовляватъ*, което обаче може би е намирало подкрепа в част от северозападните диалекти, може би познати на секретаря на берковския околийски управител), *частъ, началникъ, разлица* (но и *разлика*), *тоже* (но преобладава *сжицо*) – вероятно това са все думи, които са маркирали говора на образованите по онова време хора. Например *тоже* често се среща в целия ръкописен свод.

В названията на дрехите, както може да се очаква, е включена местна лексика, като *кана; ремикъ; кошуля*, но по-често *риза* за най-долната дреха в мъжкия и женския костюм, която е до тялото – думата *риза* присъства и в описания на други западнобългарски региони, макар че по тези места се е използвала предимно старата романска заемка *кошуля; сукно*, обяснено в скоби със *сукманъ; завеска*, вкл. хиперкоректното *завѣстка; павти; опинки; пжртеници; долотанка; касаче и кжсаче;*

клашник; беневреци; скартекъ; драмче; потуре или гащи; гети; ногавица, навуца, олови/ олове. Чрез названията описващият маркира разликата в кроежа на традиционното облекло и „европейското“: традиционният костюм според него включва *беневреци (гащи)*, или *потуре*, но еврейското население (мъже) в Берковица носи „европейски“ костюм, който включва *панталони отъ шаякъ и европейски платове.*

Описанието на облеклото в Берковската околия, макар и кратко, съдържа редица културни заемки (османизми в повечето случаи), названия на платове, на дрехи и обувки, които по това време са имали широко разпространение в български, като *чоха, шаяк, басма, астраганен, казмиръ, елек, сетре, кебе, джюбе, чехли, чипици.*

Извън названията на облеклото и платовете секретарят на берковския околийски управител не допуска местна лексика и местно произношение (с изключение на *колено*, както бе отбелязано по-горе), например редовно използва източнобългарските форми, които вероятно е смятал за книжовни, *черна, черъ, чернъ* (местният изговор вероятно е бил *црн*); *червень* (местният изговор вероятно е бил *црвен*); *всяка* (докато местното произношение вероятно е било *сека*). Отражение на местния говор е употребата на думата *гуша* със значение на ‘шия’, но в същата фраза (описваща бижутото на женската шия) е използвана и думата *шия*.

В заключение, секретарят на берковския околийски управител е доста грамотен човек за времето си, когато няма голям правописен речник на българския език и няма единен правопис. Той се стреми към последователност в правописа, която невинаги постига, стреми се да използва книжовни – според своите представи – форми и да избягва диалектното произношение. Лексиката на това описание не е многобройна, то е доста лапидарно, но има многобройни названия на дрехи и платове, повечето от които са се употребявали в описваната околия и много от които са били разпространени из цялата тогавашна България – най-вече културни заемки от времето на Османската империя и мода, но има и български думи, включително местни, и нови европейски заемки. В редица случаи освен местната дума описващият е привел и онази, която е знаел от други говори и може би е смятал за книжовна или поне за широко разпространена – целта вероятно не е била да блесне с книжовни знания, а да обясни вида дреха/ плат на хората в министерството. Понякога употребява синоними на различни места, например на едно място *гуша*, а на друго – *шия*. Тези случаи може да се обяснят и с влиянието на използваните от секретаря материали („подложки“), които вероятно той е получил от общините.

Ломска околия

Представянето на облеклото в Ломската околия (на л. 54–56), в рамките на Ломското окръжие, не е в таблица, но то също е лаконично, защото частите на костюмите са изредени в списъци без дълги разясне-

ния, названията са едно под друго, всяко название е на нов ред и е номерирано. Разграничено е мъжкото от женското облекло, летния костюм от зимния – частите им са дадени в отделни списъци. В забележка са посочени разликите между женския и моминския костюм – главно в прическата. Още в началото на документа се казва, че в тази околия има три народни костюма, и те са локализирани, като са изредени и имената на селищата. Пишещият е означил трите костюма с римски цифри и в рамките на трите дяла има информация за женското и мъжкото, за лятното и зимното облекло. Разграничението на трите костюма и изреждането на местата, където се носят, е следното:

1^о Край Дунавските села, а имънно: Цибъръ-Варушъ, Цибаръ-Паланка, Лабецъ, Чучанъ, Долно-Линьово, Калугеръ и Куле Махала, които сж нагълени пò-вече отъ Ромъни; 2) П^о. Селата Ярловица и Тополовица, които лъжатъ на западната страна на Ломската Околия, населени само отъ българи, Православни; Останалитъ български села (Турски села освъгънъ Цибъръ Паланка и частъ жителитъ отъ г. Ломъ, които носятъ обикновенни турски дръхи; други нгъма), които нагълватъ на Юго-Источната и Юго-Западната частъ на Ломската Околия съ частъ отъ жителитъ на г. Ломъ.

Много от названията на дрехи и аксесоари се повтарят в трите описания. По еднотипен начин е структурирана цялата информация. Ние не знаем в какъв вид тя е стигнала до околийския управител, но нейното представяне, подреждане и обяснения са направени от секретаря му по един и същи начин.

В сравнение със секретаря на берковския околийски управител, този секретар използва по-често буквата ъ не според етимологията. Виждаме я последователно при всяка поява на корена/ основата/ думата по етимология в облѣк- (10х): *облѣкло, облѣклото, облѣкла; забѣлѣжителни, забѣлѣжка* (2х), *слѣдуюцето* (3х); *цвѣт-* (4х): *цвѣтна* (2х), *цвѣтъ, цвѣте*; *лѣт-* (6х): *лѣтни и лѣтно*; *бѣл-* (4х): *бѣло, бѣли*; *голѣм-* (2х): *голѣми и голѣмина*; още във формите *цѣлия* (11х); *отъ дирѣ* (2х); еднократно в *нгъколко, вгънци, лъжатъ*. В три корена буквата ъ се пише последователно, въпреки че не е според етимологията: *дрѣх-* (20х): *дрѣхи и дрѣха, прѣжда* (4х); *обгъматъ, обгъма*; и еднократно в *срѣбърна*, форма, която е широко разпространена в разглеждания корпус от ръкописни документи, както и в предлога *освѣгънъ* (1х), също често използвана форма в този свод от документи. Представката в думата „престилка“ винаги се пише с ъ: *прѣстилка* (4х). Варирането в изписването на една и съща дума/ форма/ корен е много рядко, а именно *тѣсенъ* (2х) и *тесенъ* (1х); *нагълението, нагълени, нагълватъ*, но веднъж *населени* и редовно *село, села*. Не се появява ъ в *коленетъ* (2х), но това е широко разпространена форма в изследвания свод от документи.

Пишещият много по-често използва Ъ и по-последователно, отколкото ж. За разлика от таблицата с дрехите в Берковската околия, в описанието на Ломската буквата ж не се използва често, вижда се и непоследователност при писането на едни и същи корени и/или в една и съща позиция, а именно: 1. Според етимологията последователно се пише само в корена мжж-: *мжжски* (3x), *мжжско* (3x), *мжжкитъ* (2x), но не и в корена кжс- (6x): *късъ*, *къса*, *късо*. Известна непоследователно има при писане на корена ржк-: *ржкави* (5x), *ржкаве* (6x), *ржчно* (1x), но *ракави* (1x). 2. На мястото на запазен слаб коренен ер виждаме тази буква в *опжнати* (2x), но в такава позиция виждаме и буквата ъ в *истъканъ* (3x); 3. В заемки: *ромжни*; 4. Редовно формата за 3 л. мн. ч. на спомагателния глагол е *сж* (3x). 5. В наставката -на- при глаголи от старобългарско -не- спрежение: *пустнжти*. Откриваме и една рядка за изследвания корпус форма: *винжги*. В съчетание с буквите за плавните консонанти винаги се пише буквата ъ: вълн- (23x): *вълнен*, *вълнена*, *вълнени*, *вълненикъ*; *дълъгъ* (1x), *дълъкъ* (1x), *дълга* (9x), *набърчена* (3x), *набърченъ* (1x), *набърчанъ* (1x); *върху* (2x), *върха* (1x).

Това описание е сред редките текстове в корпуса с документи, в които се използва буквата ъж – само в окончанието на 3. л. мн. ч. сег. време на два глагола от и-спрежение: *носѣжтъ* (4x) и *ходѣжтъ* (1x), но *висѣтъ* (1x).

Влияние на изговора виждаме в писането на буквата а за етимологичен ер извън ударение в корен във формите *царвули* (6x), *маниста* (5x); във варирането между *обеци* (2x) и *обици* (3x), както и в асимилацията по беззвучност в *забратка* (1x) срещу написанието по етимология *забрадк-* (5x): *забрадка*, *забрадки*, *забрадикитъ*.

Тъй като документът се състои преди всичко от списъци, то малко са членуваните съществителни и прилагателни от м.р. Повтарят се фразите *Всичкия костюмъ струва ...* и *Целия костюмъ струва ...*, т.е. използван е краткият член на -ия на прилагателните от м. р. ед. ч. Виждаме последователност в използването му при тези две думи. Членуванни съществителни от м. р. ед. ч. почти не се срещат, откриваме форма с кратък член *отъ върха*.

Употребата на относително местоимение в подчинено изречение в постпозиция (книжовна особеност) е добре овладяна от пишещия, напр. *Косичници или коси отъ собственни коси или отъ черни конци, на които нижатъ разни пари; три по-забгългжжителни народни облгкла (костюми), които се различаватъ единъ отъ другъ; Женитъ носѣжтъ забрадки, които обгматъ задната половина на главата и висѣтъ (отъ дирѣ) почти до коленетъ*.

И в това описание присъстват книжовни елементи от руски и църковнославянски произход, но както и в предишното, те не са много, напр. *тоже* (4x); *називаема*; *слгдуюцето*. Авторът включва в списъците редица названия на части от облеклото, които не обяснява, защото може

би ги смята за добре известни в различни български региони. Такива са следните названия на части от облеклото: а) за глава: *калпакъ*, *забрадка*; б) за крака: *царвули* (в костюм III според неговата класификация), *навуца*, *чорапи*, *пантофи*, *чехли*, *калцуни*, *ботуши*, *гащи* (в мъжкия костюм), тук без обяснение е включил *гети* (и в трите костюма I, II, III); в) за тялото: *антерия*, *риза* (дрехата, най-близо до тялото и в женския, и в мъжкия костюм), *поясъ*, *елекъ*, *елече*, *пръстилка*, *сукманъ*; г) украси (бижута): *герданъ*, *обеци/обици*, *маниста*, *косичникъ*, *ремикъ*. Някои от тези думи, като *гащи*, *пръстилка*, *царвули*, се използват за обяснение на онези названия, които описващият е смятал за специфични. Например с думата *гащи*, поставена в скоби, са обяснени названията *беневреци* и *потури* – явно общият термин за описващия е *гащи*, а беневреците и потурите са два различни вида гащи (известно е, че кройката им е била различна, като беневреците са по-тесни). Както може да се очаква, част от обяснените думи, т.е. смятани от секретаря на управителя на Ломската околия за специфични, локални, неизвестни на чиновниците в министерство, са в списъка с названия на дрехите на румънскоговорещите (костюм I), като *кептаръ*, *кортелъ*, *шорц*, *фермене*, *кончул*, но не само. Всъщност този костюм е описан предимно с български думи, като *опинки*, *калпакъ*, *навуца*, *гащи*, *риза*, *вълненикъ* и др. Вероятно описващият е привел румънската дума само за предмети, които са имали своя специфика, които за него по нещо са се различавали от дрехите на останалото население. Понякога една и съща дума е обяснена повече от един път – винаги, когато се появява в списъците с дрехи в трите народни костюма в околията.

Обясненията са два вида: описателно – чрез фраза, изречение, указващо материя, кроеж, цвят, понякога сложени в скоби, или чрез една дума, смятана за синоним или за родово понятие, поставена в скоби:

Беневреци (опжнати вълнени гащи) I, *Беневреци* (вълнени опжнати гащи) II;⁸

Вълненикъ (фуста) (2x) I, (1x) II;

Глухче (вълнена дрѣха безъ ржкаве) II; *Глухче* (вълнена горня дрѣха съ ржкаве) III; *Глухче* (горня вълнена дрѣха безъ ржкаве) III; *Глухче* (дълга вълнена безъ ржкаве дрѣха) III;

Джамаданъ (вълнена дрѣха съ ржкави) II, *Джамаданъ* (вълнена къса дрѣха съ ржкаве) III;

Джибе: Дълга вълнена дрѣха (*джибе*) подплатена или не съ кожи I;

Завѣска (вълненикъ или *фуста*) III;

Кептаръ (голо шарено късо кожухче) или *минтянъ* отъ вълнена материя (*аба*) наричаема още и *дорамче* I; както кожухчето, тъй и дорамчето сж съ ракави I; *Кептаръ* или късо шарено кожухче безъ или съ ржкави I;

Кончулъ (единъ видъ забратка), която е закачена отъ върха на главата и виси отъ нѣ до подъ коленетѣ, по която има нанизани разни стари пари или флутори I;

⁸ Чрез римска цифра се отбелязва в описанието на кой от трите костюма присъства думата, а чрез арабска цифра, последвана от знак x – колко пъти се среща.

Кончулъ (мисалъ) I;
Опинки (царвули) (3x) I, II, III;
Потури (гащи) III;
Фермене къса вълнена дрешка съ или безъ ржкави, подплатенъ или не съ кожи I;
Чизми (ботуши) II;
Шорцъ (прѣстилка) (2x) I.

Текстът се състои предимно от списъци на названия на дрехи, доста прегледно направен, и това е една от причините в описанията да няма местни диалектни форми. Другата е, че авторът се е стремил да ги избягва. Все пак има едно минало страдателно причастие в тези списъци, което издава говора на пишещия, *нахлутуи: Навуца, чорати или пантофи нахлутуи на голи крака.*

Кутловска околия (дн. Монтана)

Голяма Кутловица по онова време е името на днешния град Монтана. Това е най-дългото описание (лл. 57–62). В него информацията е разделена по селища на две части: 1. *Насълението, по народностъ Българи и Български цигани, въ селата: Превала, Горня-Лука и Митровци.* Тези села са в северозападния край на околията и днес са носители на т.нар. погранични говори. В тази част е споменато и облеклото на децата, което се среща рядко в изследвания свод от документи; 2. *Насълението, по народностъ Българи и Български цигани въ селата: Голѣма-Кутловица, Баня, Бѣлотинци, Бойчиновци, Бѣли-Мѣлъ, Митровци, Челюстница, Вълкова-Слатина, Вирове, Безденица, Габровница, Минкова-Махла, Ердень, Горно-Церовене, Живовци, Дѣлгодѣлци, Долно-Церовене, Долна-Вереница, Горня-Вереница, Камена-Рикса, Винище, Чемишъ, Видлица, Мала-Кутловица, Ново-Село, Охридъ, Пали-Лула, Портитовци, Смоляновци, Сумеръ, Крапчене, Припѣлжене, Стубель, Липенъ, Студено-Буче, Кошарникъ, Войници, Славотинъ, Клисурница и Долня-Рикса.* Отделно е описано турското облекло в Голяма Кутловица (дн. Монтана). Интересно е, че с. Митровци (и до днес се нарича така) е включено и в двата списъка без обяснение. Освен това има забележка: *Забѣлежка II. Въ селата: Лехчево, Мада-нъ, Кобилякъ, Громшинъ, Люта и Морчево, насълението носи еднакъвъ костюмъ, какъвто носи насълението отъ горѣпоменатитѣ села; само съ тѣзи разлика, че въ тѣзи 6 села мжжетъ и ергенетъ носятъ широки бевевреци, вапцани съ черна боя.*

Личи стремеж да се обхванат колкото се може повече селища. Вероятно секретарят е разполагал поне с два, ако не и с три отделни материала („подложки“), информацията от които е обобщил. Описанието на тази околия е най-дългото сред документите, постъпили в министерството от Ломско окръжие. Това е една от причините в този текст да се забелязва по-голяма непоследователност в правописа.

Пишещият често употребява буквата *ъ*, включително и не според етимологията, но употребата ѝ не е последователна, както може да се види от варирането между *-сѣл-* и *-сел-*: винаги *насѣлението* (5х) – вероятно буквата е асоциирана с книжовни думи, но също и в народната дума *сѣла* (25х); коренът *-сел-* не е рядък: 23х, напр. *селянитѣ*, *селскитѣ*, *селата*, *села*, *селяни*, *селянки*. Така също виждаме етимологичен правопис в *сребърни* (3х), *сребърнитѣ* (1х), но и *сръбърни* (2х), *посръбрени* (1х) – тук буквата *ъ* не е написана по етимология, но често се среща именно в тази дума в изследвания корпус.

Последователно (т.е. без варианти с буквата *е*) с *ъ* се пишат следните корени/ думи: *цѣнитѣ* (4х), мѣст- (31х): *мѣстно*, *мѣстни*, *мѣстна*, включително *вмѣсто* (2х); лѣт- (3х): *лѣтно*, *лѣтни*; врѣм- (6х): *врѣме*, *врѣмена*, *староврѣмски*, *староврѣменни*; смѣта (2х), цвѣт- (6х): *цвѣтове*, *цвѣтни*, *цвѣтно*, *цвѣтове*; голѣм- (4х): *голѣма*, *голѣми*, вкл. в топоними *Голѣма Кутловица*; макар и не по етимология *дрѣхи* (8х); тѣсни (4х), дѣцата (1х), слѣдоющий (2х), слѣднитѣ (1х), смѣсъ (1х). Последователно не според етимологията се пише с *е*-двойно и думата *произвѣдение* (9х). По етимология буквата се пише в корена бѣл- (18х): *бѣлъ*, *бѣла*, *бѣли* и в топонимите *Бѣли мель*, *Бѣлотинци*. По един и същи начин се пише и думата *забѣлежка* (5х) – само с една буква *ъ*. Последователно тази буква се появява в краесловието на някои наречия: *горѣ* (4х), *кждѣто*, *послѣ* (2х), *гдѣто*, *вѣтрѣ*, *долѣ*.

Последователно се пише *колениѣ* (12х). Това е особеност на правописа на редица други описания в корпуса.

За разлика от мнозина други чиновници, описали облеклото в своя регион, този секретар предпочита да пише винаги, последователно с *ъ* предлога *бѣзь* (14х), но като префикс с *е* в топонима *Безденица*; така също винаги с *ъ* са написани предлозите *прѣдѣ* (3х), *прѣзь* (1х), но префиксът е *пре-* в *престилки* (2х) и в топонима *Превала*. Хиперкоректно от гледна точка на етимологията е написанието прѣжд- (8х): *прѣжда*, *прѣжди*, но то преобладава пред *прежди* (2х). Вариране има във формите *обеци* (4х) – *обѣци* (1х), като очевидно първата е предпочитана.

Както може и да се очаква, сравнително последователно секретарят в тази околия пише *ъ* в членната морфема за мн. ч. *-тѣ* (118х) и в показателното местоимение *тѣзи* и *тѣхѣ*, и само веднѣж виждаме член *-те*: *джебовѣте* – с разменени букви *е* и *ъ*, което се дължи не на неовладяване на граматичното правило, а на вид антиципация (очакваната форма е *джебоветѣ).

Независимо от посочените случаи на непоследователност в писането на един и същи корен/ форма, все пак процентно тези случаи не са много, или поне не са повече от случаите на непоследователност в текстовете на секретарите в Софийското, Разградското и Трънското окръжие.

За разлика от честата употреба на буквата *ъ*, буквата *ж* не се използва толкова често, нито пък последователно. В корен, средисловие често се

пише ер. Същност в корен буквата ж се среща само в 4 съществителни: *окръжъ* (1x), *мжжетъ* (2x), *единъ пжтъ* (2x) и в думата за ръкав, но тук твърде непоследователно: *ржкави* (9x), *ржкаве* (1x), но *ракави* (2x), *ракаве* (2x) и *ръкави* (1x). Откриваме я и в местоименното наречие *кждѣто* и в показателното местоимение за ж. р. ед. ч., в което вероятно означава /ъ/ като наследник от голямата носовка във винителен падеж ж. р. ед. ч. *тжзи разлика*, но на същия лист и *тѣзи разлика*. Същевременно откриваме ерова буква в средата на дума, включително означаваща наследника на голяма носовка /ъ/, напр. в корена същ- (8x): *също*, *същото*, *същій*, *същитѣ* и др. Обичайно това е лексема, която в изследвания корпус редовно се появява с ж, но не и в правописа на този чиновник от Кутловица; той също редовно пише ер за етимологична голяма носовка в корена къс- (5x): *късо*, *къси*, *късачета*. В средисловие (корен) се пише буквата ъ и за да обозначи наследник на запазен слаб ер, напр. тък- (3x): *тъкано*, *тъкани*.

Последователност има при писане на ер при буквите р и л (независимо от произхода на гласната), напр. *първитѣ*, *върху*, *вървитѣ*, *гърдитѣ*, *кърпи*, *крѣстѣтъ*, *врѣзь*, *грѣстници*; *вълна*, *вълнени*, *дълги*, *дълги*, *българи*, *кълчици* и *кълчици*, *жълти*. Ерова буква се пише и в османизми, като *бакърни*, *сърмени*. Няма писмена следа от съществуване на сричкотворно /р/ или форми само с /ръ/, /лъ/ независимо от фонетичното обкръжение, макар че в тези говори е познато такова произношение.

За разлика обаче от описанията на облеклото в Берковската и Ломската околия, в описанието на Кутловската околия буквата ж се среща сравнително често в окончанието за 3 л. мн. ч. сег. вр. на глаголи от е- и дори от и-спрежение според предписанията на авторитетни правописни ръководства, като граматиките на Йоаким Груев, на Иван Момчилов, предписанията на Марин Дринов ([5] Русинов: 32, 37, 50), но и тук писането ѝ е твърде непоследователно, преобладават формите на -атѣ (по Каравеловия правопис ([5] Русинов: 41) дори при и-спрежение, например използва се само формата *купатѣ* (20x) и никога с ж; по-честа е формата *праватѣ* (25x) и по-рядка *правѣтъ* (10x), но по-често *носѣтъ* (11x), а дори и *носѣтъ* (4x), само веднѣж *носятъ* (1x); и по веднѣж *висѣтъ* (1x) и *висѣтъ* (1x). Срещат се и форми на -ѣтъ според изговора: *работѣтъ*, *закачѣтъ*. Очевидна е липсата на последователност при изписване на това окончание. Формите с отбелязване на мекост на консонанта са рядкост, което е в съзвучие със западнобългарското затвърдяване на консонантите при глаголите от и-спрежение в сег. вр. и не противоречи на Каравеловата практика ([5] Русинов: 40, 41).

Възвратната частица винаги е *се* (115x), което е в съзвучие със западнобългарската говорна норма, но също и със съществуваща в печатните издания практика, докато през XIX в., вкл. в този корпус, се срещата и варианти *ся*, *са*, *сж*.

Използваните членувани форми на съществителни от м. р. са малко на брой, така че не може да се направят сигурни изводи. Преобладават

формите с пълен член на *-тъ*, но се среща едно написание с ж и една форма с кратък член: *по кроежжтъ*, *по кроежътъ*, *по кроежа*, *до кръстътъ* (2х), *до подъ кръстътъ* – *до подъ кръста*, *спорядъ видътъ*, *отъ пазарътъ*. Примерите показват, че предпочитанието към едната или другата форма не зависи от синтактичната функция. Такова вариране е често в изследвания корпус от документи и то не е учудващо, защото граматиката на Иван Момчилов например допуска и двете форми ([5] Русинов: 37).

Още по-малко на брой са членуваните прилагателни в анализирания описанието: в книжни форми окончанието е книжно *-ий*: *Ломский окръгъ*, *същий*, *Кутловсий Окол. Началникъ*; вероятно за пишещия книжна е и хибридна форма *единийтъ чифтъ*.

Предпочитани и съответно по-чести са съществителни от м. р. с окончание *-и* в мн. ч., напр. *гайтани*, *гердани*, *джамадани*, *колани*, *минтани*, *стъляни*, *сукмани*, *фистани*, *цигани* (3х), *цигантитъ*, *дюгени*, *пояси* (4х), *пояситъ*, *шалвари*, *потури*, *царвули* (2х), *сарачитъ*, *евреитъ*. Както може да се очаква, винаги е *мжжетъ*, среща се *златаре*. Непоследователност има при три думи: *ергенитъ* (1х) и *ергенетъ* (1х); *ракави* (2х) и *ракаве* (2х), *ржкави* (9х) и *ржкаве* (1х); *чорапи* (6х) и *чораве* (1х). Вижда се, че формите с окончание *-е* са значително по-редки и може да се смятат за отклонение от нормата, която пишещият се опитва да спазва. Дали те са проникнали от неговите говорни навици, различаващи се от писмената норма, избрана от него, или са дошли от материалите, които той е използвал, не може да се каже.

Не е неизвестно и от текстовете на други книжовници използването на буквата *й* в окончанието за мн.ч. за съществителни на *-ия* от м.р. и ж.р. (широкоразпространена грешка и днес, която отразява изговора на преден глайд в краесловие след гласна), но при този чиновник особено последователно като норма се появява окончанието *-ий*: многобройни са формите, а именно: *терзий* (7х) и *терзийтъ* (2х), *антерий* (4х) и *ентерий* (5х), *бояджий* (1х), *коюнджий* (1х), *шамий* (1х), *пачийтъ* (1х), *манифактураджийтъ* (3х), и само веднъж *-ии*: *материи*, но и *материй*, като това окончание е сложено дори и на прилагателното, съпровождащо *материй*: *отъ различни европейский материй*. Явно този чиновник е смятал това окончание за книжовно.

Добре овладяно и от него е използването на относителното местоимение *който* като съюз в подчинени определителни изречения в *постпозиция* спрямо изречението, в което е определяното съществително: *Калпаци (шапки) отъ черни овчи кожи и то голъми, които може да се купатъ въ самитъ съла за 1-2 лъва едната; Ремици отъ мътни кожи, които се опасватъ върху пояситъ; Беневреци тътни отъ бълби олови (бало), мътно произвѣдение, на които има нашито гайтанъ отъ коленитъ на далу; отъ селски терзий, които правятъ всичкитъ сълски дрѣхы; Забратки (кърни) отъ тънъкъ бълъ европейски платъ, които се забраватъ на главитъ.*

И този секретар използва книжни думи, някои с руско произношение, напр. *слѣдоющий*, *разница*, *материя*, сред книжовните думи са две съществителните на *-ние*: *настъление* и *произвъдение* – не е изключено да са били в писмото указание от министерството и окръжния управител. Една лексема е образувана от народен глагол с наставка *-ние*: *опасвание*, което е често явление за книжнината на XIX в.

Използват се редица местни лексеми като названия на дрехи/ части от дрехи и платове, като *япунджащи*, *козинякъ*, *клашници* (*кльшиници*), *дорамче*, *гръстилници*, *ремици*, *джемадан*, *беневреци*, *капа*. Вероятно на местните говори са принадлежали и лексеми, които не са били регионално ограничени, като *антерия*, *кожух*, *калпак*, *поясъ*, *яка*, *чорати*. Вижда се обаче, че и този администратор използва думи, които е смятал за общобългарски в описанието на костюма, макар че в част от говорите в регионите, които описва, са използвали други местни думи, например той използва само *риза*, но не и *кошуля*. Макар и да се е стремил да даде и местните названия на дрехите, каквото вероятно е било изискването, дошло от министерството, за описващия по-важно е било да даде престава за дрехите, т.е. да използва думи, които са по-широко разпространени според неговия възглед.

Макар и да се е стремил да пише на книжовен език според своята представа за езиков и правописен стандарт, в езика му са останали и местни форми и думи, например *кльчици* (но и *кълчици*), *забрадватъ*, *коцельи*, *селенкитъ* (но и *селянки*), *нашиени*, *долъ*, *опточени*, *околчasti*: *Обеци сребърни*, *позлатени и калай*. *различна направа*, *но най-много носятъ околчasti*. Може би местно произношение (или стремеж към етимологичен правопис?) е отразено в последователно изписвания корен лъв-: *лъва*, *лъвъ* като название на парична единица. Народна местна форма е *по градищата*, но се използва и *по градоветъ*.

Не може да се изключи възможността родният говор на този секретар да е бил с редукция: откриваме веднъж формата *можи* (но и *може*), като всъщност буквата *и* е поправена от *е* или обратното, а също – *коленитъ*, която обаче се среща и в други описания от западнобългарски региони и не е изключено да е била смятана за книжовна.

Правописните предпочитания на тримата секретари на околийските управители в Ломско окръжие са различни – те отразяват липсата на единна правописна норма в предпоследното десетилетие на XIX в. Единият използва *ѣ* по-често по етимология, отколкото не според етимологията, и предпочита в средисловие винаги *ж*, докато другите пишат буквата *ѣ* много по-често (вероятно като маркер на книжовния език), а много по-рядко *ж* и в средисловие използват и ерова буква. Вижда се известна непоследователност в писането на едни и същи корени/ форми, особено при секретаря от Кутловица. Тази непоследователност може да се обясни, от една страна, с чувството, че дублетността е допустима (щом се допускат различни форми в различните

правописни указания, а дори и в едно и също указание) от времето преди и след Освобождението; а от друга, с влиянието на използваните от тези чиновници материали, дошли от общините. Вижда се, обаче, че форми, които са се наложили в печатната практика през третата четвърт на XIX в., като членната морфема -тѣ и относителното местоимение *които* като съюзна връзка в постпозиция, се използват и от тримата секретари последователно. Непоследователността е главно във форми, за които няма утвърдена единна масова практика.

И тримата описващи са изпълнявали изискването на министерството да дават местните названия, но все пак стремежът им е бил преди всичко да представят добре типа дреха и затова са използвали широко разпространени по онова време думи, названия на дрехи, платове, аксесоари, някои са османизми, специфични за традиционните костюми от втората половина на XIX в. в българските земи. В едно от описанията ясно проличава, че общият термин е *гащи*, а те могат да бъдат *беневреци* и *потури*. Макар и в по-малка степен се вижда и проникването на по-новото европейско облекло – появяват се *панталони*.

Макар правописните и езикови предпочитания на тримата секретари да са различни и макар и да допускат известна непоследователност в правописа, като цяло това са грамотно – в правописно, граматично, краснописно и лексикално отношение – написани текстове. Затова и Димитър Маринов, окръжният управител на Ломско, ги е изпратил в Министерството на вътрешните дела, без да ги преработва и обобщава. Той е приложил и уведомително писмо, подписано от него и от секретаря му (името не може да се разчете със сигурност), което е написано красиво и грамотно с типични за административния стил лексика и конструкции. То е адресирано *Господину Министру на Вътрешнитѣ Дѣла* с използването на дателен падеж и е названо „Рапортъ“ според тогавашния административен етикет, повлиян от руски. Самото писмо е написано с добър леко архаизиран правопис, с нови заемки от европейските езици *кустюмъ*, *номеръ*, *портретъ*, *фотографъ* – форми, актуални за онова време, с доста за този кратък текст книжни лексеми на -ние: *описание* (5x), *испълнение*, *прѣдписание*, *население*, както и друга книжовно-административна лексика, като *при настоящий си*; *честь имамъ*; *повѣренний*. Вероятно като маркер на книжовност се използва ъ и не според етимологията, напр. *прѣдружено*, *разбѣре*.

Въ изпълнение Окрѣжното Ви прѣдписание отъ 12^{ми} Априлий т. год. подъ № 4019, при настоящий си честь имамъ да Ви прѣдстава, Господине Министре, три описания за всѣка Околия отъ повѣренний ми Окрѣжъ отдѣлно за различнитѣ народни кустюми, които носи селското население. Отъ Берковска и Кутловска Околия описанията не сж придружени отъ никакви снимки, по нѣмание фотографъ въ тия Околий, а описанието отъ Ломската Околия е

пръдружено отъ двѣ снимки съ различни кустюми. За да може по лѣсно да се разбѣре за кой костюмъ се говори въ описанието, подбѣлъзано е отъ червено мастило съ нумера както въ описанието така сѣщо и на самитѣ снимки (портрети).

Описанията на тримата околийски секретари не отстъпват по прегледност, правопис и език на този кратък текст. Очевидно на тези постове са били назначени грамотни хора, чиито писмени навици са отражение на състоянието в правописните указания през десетилетията преди Освобождението и непосредствено след него.

Литература

- [1] Вълчев, Б. *Възрожденските граматика на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- [2] Даскалова, Кр. *Грамотност, книжнина, читатели и четене в България на прехода към модерното време*. София: ЛИК, 1999.
- [3] Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. II доп. и преработ. изд. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2017.
- [4] Иванова, Дж., Радулов, Цв. *Описанието на облеклото в края на XIX в. в архивните документи от фонда на Иван Шишманов*. // *Исторически преглед*, № 5–6, 2018, с. 218–237.
- [5] Русинов, Р. *История на българския правопис*. София: „Наука и изкуство“, 1985. 146 стр.
- [6] Русинов, Р. *Значението на граматичната литература за установяване на единство в книжовния език (6.3.); Установяване на единен правопис (6.4.)*. В: *История на новобългарския книжовен език*. Отг. ред. Ел. Георгиева, Ст. Жерев, В. Станков. София: БАН, 1989, с. 287–300.
- [7] Русинов, Р. *Форми за множествено число. Бройни множествени форми. Форми за учтивост*. В: *История на новобългарския книжовен език*. Отг. ред. Ел. Георгиева, Ст. Жерев, В. Станков. София: БАН, 1989, с. 386–390.
- [8] Русинов, Р. *Установяване на някои основни синтактични норми*. В: *История на новобългарския книжовен език*. Отг. ред. Ел. Георгиева, Ст. Жерев, В. Станков. София: БАН, 1989, с. 432–440.
- [9] Станоева, Ив. *Типове народни костюми в Софийско в архивен документ от 1889 г. 1. Самоковска и Софийска околия*. // *Българска етнология*, 3 (Облекла и времена), 2019, с. 292–307.
- [10] Станоева, Ив. *Типове народни костюми в Софийско в архивен документ от 1889 г. Част 2. Златишка, Новоселска и Искречка околия*. // *Българска етнология*, №1, 2020, с. 75–91.
- [11] Ivanova, Miglena. *Alternative Possibilities for the Representation of Knowledge and Skills Related to the Production, Maintenance and Wearing of Local Clothes*. In: *Between the Visible and the Invisible. The Intangible Cultural Heritage and the Museum*. Eds. Mila Santova, Iveta Todorova-Pirgova, Mirena Staneva. Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS, 2018. с. 45–52.